

nologije. U ovom slučaju autor govori o razminiranju, gdje je tehnologija proces razminiranja pretvorila iz dominantno manualni postupka u industrijski, primjerice strojno razminiranje, geografski informacijski sustavi, izvid indirektnih indikatora minske nazočnosti, senzori na zračnim platformama. Autor iznosi ideju o primjeni izvida s bespilotnoga zrakoplovstva, a daje ideju o humanitarnoj inicijativi za istraživanje i razvoj tehnologija izvida s umjetnom inteligencijom za pomoć slijepim osobama.

Možemo zaključiti s mislima i pitanjima iz predgovora, koji potpisuje urednik knjige Ivan Koprek: razvoj tehnike, pa tako i razvoj umjetne inteligencije stalno nas podsjeća na granice naših spoznajnih moći u vidu pitanja: Smijemo li se sve ono što možemo? Uz sva predviđanja da će umjetna inteligencija u mnoga područja života donijeti potencijalne koristi, nikako ne smijemo smetnuti s uma i rizike koji će se sigurno pokazivati na puno mjesta. Svako područje primjene umjetne inteligencije, očito je, donosi i ekonomske prednosti, no svakako uključuje specifične etičke izazove. Aktivne strategije za sprječavanje potencijalnih rizika svakako uključuju etiku. Centar za poslovnu etiku koji djeluje pri Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu već gotovo dvadeset godina daje doprinos akademskoj zajednici, kao i svima zainteresiranima. I ovim zbornikom radova potvrđena je njegova objektivnost, aktualnost i interdisciplinarnost.

Rozalija Bregović Pračić

Mustafa Akyol, *Ponovno otvaranje muslimanskih umova: Povratak razumu, slobodi i toleranciji*. Sarajevo: Bybook, 2021.

Knjigu Mustafe Akyola *Reopening Muslim Minds: A Return to Reason, Freedom, and Tolerance* (St. Martin's Press, 2021) s engleskoga je preveo Mirnes Kovač, te ju je objavio sarajevski nakladnik Bybook na 311 stranica.

Knjiga ima 14 poglavlja te epilog i zahvalu. U duhu poziva Akyola na raspravu o temama iz knjige, uključujemo se i mi s kršćanskoga stajališta. Mislimo da je knjiga vrijedna i za kršćanske teologe jer su neka pitanja tretirana i bila su teška također u povijesti kršćanske teologije i kršćanstva uopće.

Akyol počinje i završava svoju knjigu u biti s pitanjem može li čovjek sam po prirodi doći do etike ili je nužna vjera da bi netko bio moralna osoba. Počinje s filozofskim romanom muslimana Ibn Tufejla (u. 1185.) iz španjolske Andaluzije o Hajj ibn Jakzanu, koji živi na nekom pustom otoku i postaje mislilac i etičan čovjek (str. 24). Odlazi na drugi otok naseljen ljudima koji su vjernici, ali su slaboga morala, što Hajja iznenađuje. Poruka je da u čovjeku postoji "unutarnje svjetlo" ili savjest po kojem čovjek može biti dobar. A druga je poruka da religija nije dovoljna da netko bude dobar i etičan čovjek. U drugom poglavlju se pita: Zašto je teologija važna? (str. 33).

Zatim u sljedećim poglavljima raspravlja o božanskoj naredbi i ljudskom razumu, pa se u naslovima svojih poglavlja pita kako smo izgubili moral i univerzalnost te kako je izgubljen razum i znanost. Posebno je zaokupljen pitanjem slobode i ljudskih prava (str. 197). Akyol analizira i "zašto smo (tj. muslimani) stvarno izgubili razum" (str. 153). Protivi se nametanju religije pozivajući se na kuransku tvrdnju "nema prisile

u vjeri”, te komentira kako su to neki različito tumačili. Snažno se zalaže za ljudska prava i slobodu kao takvu (str. 185). Protiv je “statizacije”, tj. stavljanja islama pod državnu kontrolu. Konstatira da je u mnogim muslimanskim zemljama “ozbiljan deficit slobode” (str. 212). Završno, raspravlja o teologiji tolerancije te predlaže da muslimani prihvate zlatno pravilo.

Ovo je ključno i ogledno pitanje: odnos vjere i razuma. Ono ima posljedice na svu teologiju, na vlast, uređenje društva i države, a koje pokazuje i Alkyolove stavove o pitanjima koja se raspravljaju u knjizi. Uz to se autor bavi posebno odnosom Božje i ljudske slobode, pitanjem “nestvorenosti” i “stvorenosti” Kurana te spomenutim odnosom vjere i razuma, što predstavljaju generalno dvije škole islamske teologije, prava i misli uopće. To su mutezilije kao “racionalisti” i ešarije kao dogmatska struja “fideista”. Tako su, naglašava autor, halife koji su bili civilni i vjerski vladari s vremenom sebi dodali uz atribut “halife Poslanika” i “halife Božje”, čime je njihova vlast i mišljenje “pobožanstvenjeno” (str. 36).

Nakon prvih stoljeća islama i traženja rješenja za mnoga vjerska i društvena pitanja, u 8. stoljeću postavilo se je važno teološko pitanje: je li sve predodređeno ili je čovjek slobodan, od čega zavisi čovjekov život ovozemaljski i vječni, kao i uređenje društva. To mišljenje posebno je zastupao Vasil ibn Ata (u. 748., str. 37) koji je osnovao vlastitu školu mutezilija (“oni koji se povlače”). Mutezilije su razvili sistematsku teologiju koja daje bitnu ulogu ljudskoj slobodi i razumu. Posebno su naglašavali Božju pravdu, koja je za njih bila važnija i od Božje svemoći. Bog jest svemoćan, ali Njegova moć nije proizvoljna (str. 38) i ograničena je Božjom pravdom. Mutezilije su smatrali da je Kuran “stvoren”, a mnogi su drugi teolozi smatrali da je Kuran “nestvoren” (str. 39). Treba do-

dati da su mutezilije bili pod utjecajem grčke filozofije. Od rješavanja tih pitanja zavisi i islamska antropologija.

Akyol predstavlja Ahmeda ibn Hanbela (u. 855.) kao antipod mutezilijama i “racionalistima”. Za njega je Kuran “nestvoren”, kuranske riječi o Bogu i svemu se moraju prihvatiti “bez pitanja kako” i Božja pravda je izvan naše spoznaje (str. 42). “Bog nas je poštedito muke razmišljanja” (str. 122).

Velik utjecaj za daljnji razvoj islamske teologije imao je Ebu-l-Hasan el-Ešari (u. 936.). Mutezilije su smatrali da postoje dva izvora znanja: Objava i neovisni razum, ešarije: Objava dopunjena ovisnim razumom, a za hanbelije izvor znanja samo je Objava.

Naš komentar: Tema predestinacije bila je bitno tretirana od svetoga Augustina pa dalje. Ako je sve Božje predodređenje (predestinacija), onda nema mjesta ljudskoj slobodi. A kako bez slobode objasniti sve grijeha i sve zlo koje čovjek čini i koje postoji kroz čitavu povijest? Bez slobode nemoguće je shvatiti i objasniti i sami razvoj islama i današnju islamsku teologiju i stanje muslimana u svijetu.

U osmom poglavlju (str. 121) autor govori o velikom Ibn Rušdu, kojega naziva “posljednji uspravan čovjek”, a koji je donio u islam “dašak razuma”, normalniji odnos prema ženama i tražio poštovanje slobode govora. Akyol je oduševljen Ibn Rušdom iz španjolske Cordobe (u. 1198., na Zapadu zvan Averroes) (str. 123). Ibn Rušd je proučavao Aristotela te ga komentirao za potrebe islamskoga vladara i društva. Akyol predstavlja Ibn Rušda kao pretходnika slobode govora i posebno ističe njegov progresivan stav o ženama. Ibn Rušd napisao je djelo *Nesuvistlost nesuvistlosti* protiv Gazalijeva djela *Nesuvistlost filozofa*, koje je bilo upereno protiv filozofije, sloboda i prava žena (str. 125, 228).

Naša hermenutička opaska: Ibn Rušd je živio u Španjolskoj, gdje se je susretao s kršćanskom i židovskom mišlju i sasvim je umjesno pitanje je li ga bitno odredilo i bi li tako mislio i pisao da je živio npr. u Bagdadu kao Gazali.

Sam autor objašnjava ciljeve ove knjige i svojega rada: “nastavljam ažurirati i razvijati ideje koje nam mogu pomoći da preispitamo neke od naših današnjih izazova — o pitanjima ljudskih prava, religijske slobode, slobode govora ili ravnopravnog učešća žena u društvu” (str. 10). Uostalom, i podnaslov knjige to govori: povratak razumu, slobodi i toleranciji. Smatra da muslimani trebaju više pažnje posvećivati znanosti, da trebaju obnovu morala i prihvaćanje univerzalne etike. Zato smatra da je važno prihvaćanje zlatnoga pravila koje on ovako formulira: Postupajte s drugima kao što biste željeli da drugi postupaju s vama (str. 203). Uz to zalaže se za toleranciju i smatra da ne smije, uz ostalo, apostazija (otpadništvo od vjere) biti smatrana zločinom.

Akyol smatra da su Bošnjaci “predstavnicima jedne prelijepe i dragocjene islamske tradicije, koja dugo njeguje vrijednosti koje ja branim u ovoj knjizi: razumnost, neprisiljavanje, toleranciju i pluralizam” naspram “autokratskih režima kojih nažalost danas ima mnogo u našem muslimanskom svijetu” (str. 9). Ovdje se treba podsjetiti na povijesni kontekst, a to je da su Bošnjaci zadnje stoljeće i pol živjeli u višenacionalnim državama i da nakon odlaska Turaka nisu živjeli u islamskoj državi. Pitanje je bi li bili takvi bez tih okolnosti, koje mogu biti različito tumačene.

Smatramo da je korisno naglasiti da je autor Turčin i laički teolog, oženjen

Bošnjakinjom (s Kosova), a živi u Sjedinjenim Američkim Državama. Pitanje je bi li tako slobodno mislio i pisao da živi u Saudijskoj Arabiji ili Maleziji. Zasiurno je na Akyolovu teologiju utjecala i supruga Bošnjakinja, kao i na njegov interes za Bosnu i Hercegovinu. Često Akyol smatra da je Bosna i Hercegovina prvenstveno muslimanska zemlja, s čime treba biti oprezan, jer je ona istodobno zemlja pravoslavnih i katolika i nekih drugih.

Knjiga je već izazvala među muslimanima u Bosni i Hercegovini rasprave, a bit će ih vjerojatno još, jer raspravlja o mnogim važnim teološkim, povijesnim i suvremenim pitanjima islama i muslimana. Ove su teme bile vrlo opširno raspravljane i kod kršćana. Treba imati na umu da je islam 600 godina mlađi od kršćanstva i da mu predstoji još puno rasprava, pa i žučnih oko tema tretiranih u ovoj knjizi. Uz pozitivne strane moderne, treba uočiti da se sekularizacija često pretvorila u ideologiju sekularizma i da su često vjerski pojmovi ispražnjeni od transcendentalne dimenzije.

Autor je koristio obilnu literaturu, kako stariju tako i noviju, kako islamsku tako i zapadnjačku. Bilješke obuhvaćaju 65 stranica. Knjiga je opskrbljena dobrim kazalom imena, tema i pojmova. U knjizi je obilje arapskih stručnih termina, što za prosječnog i muslimanskog čitatelja dosta opterećuje čitanje.

Posebno zahvaljuje prevoditelju Mirnesu Kovaču, čija “istinska je snaga iza objavljivanja ovog izdanja” i koji je dobro preveo ovu knjigu. Zahvaljuje i nakladničkoj kući Buybook iz Sarajeva, koja je, dodajemo, dobro opremila knjigu.

Franjo Topić